

УДК 81'271'36

Ігор РОМАН,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)
Igor ROMAN,
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi
National University, Chernivtsi (Ukraine)
i.roman@chnu.edu.ua
liliya.roman@ukr.net

Лілія РОМАН,
ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет», Чернівці (Україна),
Liliya ROMAN,
High Educational Establishment of Ukraine
“Bukovinian State Medical University”, Chernivtsi (Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-2706-4103

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ
НОРМИ І ВАРІАТИВНОСТІ В
ІНТЕГРАТИВНІЙ
ЛІНГВІСТИЦІ Е. КОССЕРІУ**

**CURRENT PROBLEMS OF
LINGUISTIC NORM AND
VARIABILITY
IN E. KOSERIU INTEGRATIVE
LINGVISTIC**

Ключевые слова: лингвистическая норма и изменчивость, Е.Коссериу, герменевтика, эвристический потенциал.

Роман И., Роман Л. Актуальные проблемы языковой нормы и вариативности в интегративной лингвистике Е. Коссериу.

В статье представлен методологический анализ актуальных идей известного современного лингвиста - Е. Коссериу. Авторы утверждают, что введение теоретических идей Е. Коссериу могло бы существенно расширить эвристический потенциал нормы в области лингвистики. Ключ к решению проблемы заключается в необходимости изменения современного теоретического контекста вопроса. Авторы статьи рассматривают историю ввода в действие понятия нормы в лингвистике с точки зрения конкретного герменевтического подхода по отношению к другим языковым методам. В ходе изучения роли языковых норм во взаимодействии содержания и выражения, в статье представлены примеры экстраполяции понятия нормы от одной дисциплины к другой. В случае экстраполяции понятия нормы с других дисциплин в лингвистические исследования структурно-функциональной дихотомии языка оказывается, что нельзя не рассматривать духовное как мир объектов, так как речь и язык рассматриваются как две разные вещи.

Быстрое развитие информационных технологий сделало возможным для расчета многие аспекты гумбольдтовских идей. Статистика компьютера создала условия, в которых идея «языковой картины мира» и «внутренней формы языка» постепенно теряет свой первоначальный романтический заряд и превращается в очень тривиальную вещь. Тем не менее, несмотря на то, что глобальная стандартизация значительно улучшает обработку и автоматический перевод, который когда-то дал начало герменевтике, герменевтический потенциал языковой нормы хранит еще много перспектив с гносеологической точки зрения.

Історія операціоналізації поняття норми в лінгвістиці заслуговує уваги з огляду на те, що важливо окреслити специфіку герменевтичного підходу по відношенню до інших лінгвістичних методик. Крім того, дослідження взаємодії плану змісту і плану вираження може слугувати моделлю для дослідження норм пояснення і норм кодування наукового знання. «Інтерес до постійного змісту норми як мовної категорії вперше виникає у зв'язку з концепцією про систему мови, про системні відношення в мові, тобто після-соссюрівський період у період структуралізму», – пише Р.Р. Каспарський¹, тоді як В.А.Звегінцев пов'язує актуалізацію проблеми норми із погли-

бленням двох протидіючих тенденцій у лінгвістиці «одна з яких залишатиметься на традиційних концепціях компаративізму і філологічного» вивчення мовного матеріалу, а друга зіллється з кібернетикою, семіотикою чи математикою»².

Поняття норми знаходить своє застосування і в першому, і в другому підході, тому в теоретичній лінгвістиці воно часто розглядається як засіб подолання структуралістських тенденцій у мовознавстві. Але, незважаючи на первісну гуманітарну спрямованість філології, мовознавцям у визначенні норми зовсім нелегко подолати позитивістські принципи попри на численні декларації. На нашу думку, причиною цього слугують

обмеженість переважної більшості вітчизняних фахівців структуралізмом сосюрівського типу, а багатьох західних позитивістів – структуралізмом типу «породжуючої граматики» хомк'янства.

Показовою в цьому випадку є критика сосюрівської концепції синхронії та діахронії, здійснена Е. Коссеріу, на думку якого, проблеми системи Ф. де Сосюра випливали з неправильного розв'язання суперечності, коли «мова існує лише у мовленні індивідуумів, а мовлення завжди має на увазі якусь конкретну мову»³. Помилкою Ф. де Сосюра, на думку Е. Коссеріу, було запозичення разом із термінами Е. Дюркгейма і деяких, несумісних із мовою, поглядів соціолога. Основний акцент критики поглядів Е. Дюркгейма робиться на його понятті «соціального факту». Е. Коссеріу вбачає безпосередній зв'язок дюркгеймівської концепції «соціального факту» з проблемою норми в лінгвістиці. Оскільки мовна норма також є соціальним фактом, усі недоліки дюркгеймівського тлумачення переходять і на неї. На думку Е. Коссеріу, помилка Е. Дюркгейма, а разом з ним і Ф. де Сосюра пов'язана з двома суттєвими моментами у тлумаченні соціального факту. По-перше, соціальний факт у німецького соціолога є зовнішнім стосовно індивідуума, тобто незалежним від індивідів. По-друге, «соціальний факт» є для індивідуума обов'язковим. Щодо першого положення, то, на думку мовознавця, обидва науковці не змогли помітити древньої апорії зерна і купинки (про цю апорію згадує також Г. Гегель у розділі «Науки логіки», присвяченому поняттю міри). Хоча один індивід не забезпечує реального існування норми, нормативна система не може існувати без певного об'єднання індивідуумів на основі спільних поглядів. «Соціальні факти, – пише Е. Коссеріу, – не позаіндивідуальні, а міжіндивідуальні, що відповідає самому способу існування людини, який полягає в тому, щоб існувати «разом з іншими». <...> Не можна говорити, що індивідуум «не створює соціального факту»⁴.

Критикуючи концепцію Ф. де Сосюра, Е. Коссеріу доводить неможливість прямого перенесення в теорію мовознавства поняття норми, вироблене в інших галузях науки. У той час, як мова й справді є «соціальним фактом», вона, за Е. Коссеріу, є «не просто один із соціальних фактів» серед інших і «як інші» (як система монет, наприклад), мова – це основний фундамент всього соціального»⁵. Що стосується обов'язковості соціального факту, то кожен акт мовлення – це вихід людини за свої межі, це участь в існуванні норми при визнанні у якості «свого» чогось такого, що належить і іншим. Тому соціаль-

ні факти не нав'язуються індивідууму ззовні; індивідуум сам приймає їх у якості способів дії, необхідних і доречних для його взаємодії із суспільством.

Справді, кожна сфера, освячена присутністю людського духу, наділяється не лише системністю і синергією, а й свободою. Дихотомія змістовного-формального, обов'язкового-довільного тощо відображає в мові душевно-тілесну обмеженість індивідуума по відношенню до Універсуму та по відношенню до інших індивідуумів у прагненні реалізації внутрішніх смислів своєї екзистенції. Однак на прикладі цієї критики структуралізму можна пересвідчитися також і в тому, що специфіка сучасної лінгвістичної парадигми мимоволі втягує фахівців-лінгвістів у позитивістський погляд на стан речей. Подібно до того, як представники квантової фізики довго не могли «перестати мислити траскторіями», мовознавці не можуть позбутись інтенції редукувати мову до однозначної, статичної схеми. «Культура, розум, – пише Ж. Соколовська, – стали настільки «чистими», що дійшли майже до повного розриву комунікації зі спонтанним життям»⁶. Це стосується не лише граматики, де спокуса структуралізму особливо велика, зазначена тенденція існує і в лексикології, і в сфері семантики.

Дихотомічність норми виявляється в тому, що вслід за «одкровенням» синтетичного опанування певним смислом крокує формалізація і структуризація дійсності, а вживання у певну форму приводить до нових горизонтів споглядання смислу. Відкриття Гумбольдтом «внутрішньої форми» мови не лише дало змогу задуматися над «духом нації» як вмістилищем смислів і значень приватних життів, але й дозволив розробляти витончені методики структурного поневолення творчих потенцій думки. Втеча від структурної граматики у внутрішню форму викликала «породжуючі» граматики. Е. Коссеріу приходить до висновку, що «Система охоплює ідеальні форми реалізації певної мови, тобто техніку й еталони для відповідної мовної діяльності, норма ж включає моделі, історично вже реалізовані за допомогою цієї техніки і за цими шаблонами»⁷.

Таким чином, у системі виражається потенціал мови, те, як вона формується, і в силу цього – її здатність виходити за межі вже реалізованого; норма ж відповідає фіксації мови в традиційних формах. Саме в цьому розумінні норма в кожному моменті утримує синхронну («зовнішню» і «внутрішню») рівновагу системи. Більш поверхневий рівень функціональної мови не можна змішувати з історичною мовою. Історична мова може охоплювати не лише декілька норм, але й

також декілька систем. «Рівновагу між системами, включеними в архісистему (історичну мову), можна назвати історичною нормою.

Розвиваючи діалектичну концепцію мовної системи і норми, Е. Коссеріу цілком слушно помічає проблему ідеальності їх відносин. Зокрема, він ставить питання: яким чином система може існувати, навіть, якщо вона і не реалізовується? Однак, сам мовознавець так і не розв'язує згадану ним проблему «ідеальності» поняття норми і системи. З іншого боку, він міг не знати традиційної норми, або в цій нормі може бути відсутня необхідна йому в даному випадку модель, і тоді він будує свої висловлювання у відповідності з можливостями системи⁸. Нормативний підхід у лінгвістиці саме служить засобом проникнення в такі пласти внутрішньої організації мови, які, хоч і задані першопочатково в устрої мови, але присутні лише потенційно, як імовірнісний контекст розгортання мовленнєвих значень.

Герменевтичне коло показує нам, що гайдегерівський прорив до тутбуття здійснюється лише тоді, коли він є дією, творчим смислороджуючим зусиллям. Неможливо промовляти і неможливо сприймати не розуміючи. Подолання порочного кола «частини і цілого» якраз і виявляє постійний відрив від структури, «злет думки». Поринання в потенціальні, ще не формалізовані простори духу і є тією єдиною ситуацією, коли мова починає промовляти. Так Г. Шпет у праці «Вступ до етнічної психології», відстоюючи самостійність етнічної психології як предмета, пише: «Це – упередження вважати, що «взірцем для всякої науки є «математичне природознавство», а за цим – ніби психологія в якомусь розумінні є «основною наукою» [тобто звести етнічну психологію до психофізичних законів] <...>, усе питання зводиться до того, як переживається мова як соціальне явище даним народом у даний час; <...> не важко помітити з історичних прикладів, де «відродження нації» завжди пов'язується з особливо полюбованими турботами про свою мову. Варто згадати боротьбу за свою мову в німецькому вченому світі XVIII століття <...>, українців – у теперішній час <...> Саме тут мова з чистого предмета, з приводу до переживання стає вже «взірцем», основою і джерелом етнічної психології»⁹.

Але дихотомія структурного і функціонального в мові виявляється в тому, що неможливо уникнути «оречевлення» духовного, внаслідок чого «мова» і мовлення розглядаються як дві різні речі. Наприклад, у сучасному інтелектуальному контексті антиструктуралістська теорія «описової психології», запропонована В. Дільтеєм, перестала відігравати свою первісну

функцію. Бурхливе накопичення фактичного досвіду разом із потужним нарощуванням інформаційних технологій перетворює доглибинну гумбольдтську ідею «мовної картини світу» в статику. Спрямування думки на приховану пізнавальну інтенцію нації, зафіксовану в її лексико-граматичній конституції думки, було покликане мобілізувати інтуїтивні творчі зусилля сучасників В. Гумбольдта, зачепити їх естетичне почуття до рідної культури, розбурхати їх духовний імунітет. У наш час естетичне відчуття, яке пробудилося через напругу, необхідну для проникнення у функціонально-семантичний потенціал національного духу, гаситься через перебирання комп'ютером усякого інтелектуального напруження на себе. Можливості статистичного аналізу мови лише поглиблюють проникнення природничо-наукової парадигми в духовність, атрофуючи й витісняючи з людини естетичну здатність до почуття й співчуття, без якої неможливе розуміння і самовизначення – самоопанування.

Тотальна статистика і формалізація створюють передумови, коли ідея «мовної картини світу» поступово втрачає свій первинний романтичний заряд і перетворюється у досить тривіальну річ. Глобальна стандартизація значно розширює можливості автоматичної обробки інформації і того ж перекладу, з якого починалася герменевтика. Сучасна людина має чимраз менше потреби прислухатися до власного голосу в діалозі з культурою. Математична статистика вмиє визначати співвідношення коннотативних і номінативних одиниць, визначає номінальну тенденцію до тих або тих денотатів, співвідношення експліцитних та імпліцитних мовних категорій в межах однієї мови та співвідношення лексико-семантичних одиниць у мовах світу. Але проблема полягає в тому, що незважаючи на розширення сприйняття фактичного мовного матеріалу, мова перестає до нас промовляти. Бо тільки коли ми не задумуємося, що мова «промовляє» і «діє», ми відмовляємося від нагоди пересвідчитися, наскільки більшою і глибшою є людина по відношенню до того, якою вона є і з трепетом благоговіти перед присутністю в нас Суцього. Бо коли ми намагаємося осмислити значення мовної картини світу, то виявляється, що: «Ніхто не знає, як, у якому вигляді існує словник у голові індивіда, у свідомості носія мови: чи то слова розподіляються по гніздах, так чи інакше відповідними «вузлами» в структурі словника, чи «подібно до мозаїки покривають сферу поняття», відтворюючи в цілому картину світу, а чи врешті решт спосіб існування словника не схожий ні на те, ні на інше»¹⁰.

Таким чином, на відміну від напрацьованого

структурного методу, герменевтика в даному випадку почуває себе досить звично: у невизначених ситуаціях оживає принципова особливість герменевтики норми – актуалізація вродженої здібності до передрозуміння, розгортається успадковане в мові передання. Таким чином, герменевтика можлива лише як інтенція – вона закінчується там, де встановлюється цілковита прозорість структури і оживає у сфері естетичного.

References:

- ¹Kasparsky R. R. Problemy normy u normatyvnosti v yazykoznanii // Problemy normy u varyatyvnosti v realizatsii vyskazyvaniya. – Hor'ky: Yazyk u Mysl, 1990. – P. 3-15.
- ²Kozlov's'kyu A. A. Lohiko-hnoseolohichni zasady pravovoyi normy // Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy. – 1999. – № 4. – С. 98-109.
- ³Kosseriu A. Problema normy v lynchvystyke // Novoe v lynchvystyke. – Vyp. KHIKH. – M.: Nauka, 1978. – S.99-375.
- ⁴Koseriu E. Sistema, norma u habla // Strukturno-typolohycheskye yssledovaniya. – M.: Nauka. – P. 206-210.
- ⁵Ibid. – P. 305.
- ⁶Sokolovskaya ZH. «Kartyna myra» v znachenyakh slov. «Semanticheskye fantazy» yly «katekhyzys semantyku». – Tavryya: Mysl, 1993 – S. 26.
- ⁷Kosseriu A. Problema normy v lynchvystyke // Novoe v lynchvystyke. – Vyp. KHIKH. – M.: Nauka, 1978. – S. 372-375.
- ⁸Ibid. – P.131.
- ⁹Shpet H. H. Sochyneniya. – M. : Pravda, 1989. – S. 566.
- ¹⁰Sokolovskaya ZH. «Kartyna myra» v znachenyakh slov. «Semanticheskye fantazy» yly «katekhyzys semantyku». – Tavryya : Mysl, 1993 – S. 7.

Roman I, Roman L. Current Problems of Linguistic Norm and Variability in E. Koseriu Integrative Linguistic. The article presents methodological analyses of topical ideas of the famous modern linguist – E.Cosseriu. The authors argue that incorporation of theoretical ideas of E.Cosseriu could substantially extend the euristic potential of the concept of norm in the sphere of linguistics. The key to solution of the problem lies in the necessity of changing of modern theoretical context of the question. The authors of the article consider the history of operationalization of the concept of norm in linguistics from the point of view of a specific hermeneutic approach in relation to other linguistic techniques. In the course of study of the role of linguistic norms in interaction of content and expression the article presents examples of extrapolation of the concept of norm from one discipline to another.

In case of extrapolation of the concept of norm from the other disciplines into linguistic investigations the structural and functional dichotomy of language turns out

that it is impossible to avoid considering spiritual as the world of objects, so that speech and language are considered as two different things.

The rapid development of information technologies made possible to calculate many of the aspects of Humboldtian ideas. Computer statistics created conditions where the idea of "language picture of the world" and of the "inner form of the language" is gradually losing its original romantic charge and turns in a very trivial thing.

Yet despite the fact that global standardization significantly enhances the processing and automatic addition of translation, which once gave beginning to hermeneutics the hermeneutic potential of linguistic norm still preserves many promising prospects from the epistemological point of view.

Key words: *Linguistic norm and variability, E. Cosseriu, hermeneutics, euristic potential.*

Роман Ігор – кандидат філософських наук, в.о. доцента кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор понад 60 публікацій (статті, тези) в журналах та наукових збірниках (Україна, Великобританія, Польща, Болгарія, Росія), а також 2 методичних посібників. Коло наукових інтересів: герменевтика, теорія та практика перекладу, когнітивна лінгвістика, лінгвістична антропологія, патристика.

Roman Igor – PhD, acting assistant of professor of philosophy of Chernivtsi National University named by Yuriy Fedkovych. The researcher has over 50 publications (articles, thesis) in journals and scientific collections (Ukraine, UK, Poland, Bulgaria, Russia) and 2 methodical textbooks. Research interests: hermeneutics, the theory and practice of translation, linguistic cognitive, linguistic anthropology, patristic.

Роман Лілія – кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет». Автор понад 60 публіцистичних та 32 наукових і навчально-методичних робіт. Співатор навчально-методичного підручника та монографії. Коло наукових інтересів: інновації у методиці викладання української мови як іноземної, порівняльна граматики та стилістика української та англійської мов, нейролінгвістика, психолінгвістика.

Roman Liliya – PhD of Philology, teacher of the department of Social Sciences and Ukrainian Studies of High Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University". Author of more than 60 non-fiction and 32 scientific and educational works. Coauthor of teaching textbook and monograph. Research interests: innovation in methods of teaching Ukrainian as a foreign language, comparative grammar and style of Ukrainian and English languages, neurolinguistics, psycholinguistics.

Received: 02-02-2016

Advance Acces Publisher: April 2016

© L. Roman, I. Roman, 2016